

ડૉ. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામ
(જન્મ : 15-10-1931, અવસાન : 27-07-2015)

એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામનો જન્મ તમિલનાડુ રાજ્યમાં આવેલા રામેશ્વરમ્ભ ગામમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ જૈનુલબ્દીન અને માતાનું નામ આશિયામા. તેમનું પ્રાથમિક શિક્ષણ રામેશ્વરમ્ભમાં જ થયું હતું. માધ્યમિક શિક્ષણ રામનાથપુરમ્ભમાં અને ઉચ્ચ શિક્ષણ એમણે તિરુચિરિપલ્લીમાં મેળવ્યું. એ પછી 'મદ્રાસ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી (MIT)'માં દાખલ થઈ એરોનોટિક્સનો ગહન અભ્યાસ કર્યો. ભારતીય અવકાશવિજ્ઞાન-રોકેટવિજ્ઞાનની સિદ્ધિઓ દ્વારા ભારતના ઉચ્ચ કક્ષાના વૈજ્ઞાનિક તરીકેની નામના તેમણે પ્રાપ્ત કરી હતી. તેઓ વૈજ્ઞાનિક હોવા ઉપરાંત ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક રસ ધરાવતા હતા. 'ઈન્ડિયા : એ વિઝન ફોર ધ ન્યૂ મિલેનિયમ' અને 'ઈંગનાઇટેડ માઈન્ડ'- એ તેમણે અંગ્રેજમાં લખેલાં પુસ્તકો છે. ભારત સરકારે તેમને 'પચભૂષણ', 'પચવિભૂષણ' અને 'ભારતરત્ન'થી નવાજ્યા હતા એ એમની વિશેષતા છે. એક સમયે તેઓ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ હતા. તેમણે અરુણ તિવારીના સહકારથી પોતાની આત્મકથા 'વિંગ ઓફ ફાયર' લખી છે. ગુજરાતીમાં તે આત્મકથાનો અનુવાદ 'અગનપંખ' ખૂબ જાણીતો છે.

પ્રસ્તુત આત્મકથાખંડમાં જિશાસુ બાળ-કલામ ઉપર જલાલુદ્ડીનની કર્તવ્યનિષ્ઠા, સઘન પુરુષાર્થ, વફાદારી અને ખુદાપરસ્તીની અમીટ છાપ પડી છે. કુદરતનાં અવનવાં રહસ્યો, અસીમ અવકાશ અને અદ્ભુત ખગોળીય ઘટનાઓની બાળસહજ કુતૂહલતાએ આઈ વર્ષના ડિશોર જોડે 23 વર્ષના યુવાન જલાલુદ્ડીનની મૈત્રીએ ઉમરના લેદને ઓગાળી દીધો છે. કુમળા માનસ પર જિલાયેલાં આત્યંતિક ઈશ્વરનિષ્ઠા અને સર્વર્ધમં સમાદરનાં જીવનમૂલ્યો મોટી ઉમરે ડૉ. કલામ સાહેબને કેવા માનવતાવાદી વિશ્વનાગરિક બનાવે છે તેમજ તેનું જીવંત ઉદાહરણ અહીં જોવા મળે છે. જીવનના વિવિધ તબક્કે ઊભા થતા પ્રશ્નો - ગંભીર કટોકટીવાળા પ્રસંગોએ અપાતું મૈત્રીયુક્ત માર્ગદર્શન - જીણી કાળજી ભાવિ મિસાઈલ મેનની ઘડતરપ્રક્રિયાનો સાંદર્ભ આલેખ બખૂબી રજૂ કરે છે. જન્મતું પ્રત્યેક બાળક ડૉ. કલામ બની શકે - જો તેને બચપણમાં જ જલાલુદ્ડીન મળી શકે. ડૉ. અબ્દુલ કલામની 'માય જર્ની' આત્મકથા-મારી જીવનયાત્રાનો અનુષ્ઠિત-અંશ અહીં લીધો છે. આત્મકથાનો રસપ્રદ અનુવાદ શ્રી જ્યાતિ ખારોડે કર્યો છે.

મારા સદ્દનસીબે જિંદગીના દરેક મોડ પર મને એવા સારા રાહબર મળતા રહ્યા, જેમણે મારી કારકિર્દીને યોગ્ય ઘાટ આખ્યો અને જરૂર પડ્યે મારા વિચારોને વળવા માટે સુંદર દિશાઓ આપી. મારા જીવનમાં આ રાહબરોનો ફાળો ઘણો કીમતી કહી શકાય. આખી જિંદગી મને તેમના આ અહેસાનનો અનુભવ થતો રહ્યો છે. જીવનના આ તબક્કે મારી વ્યસ્તતા ઓછી થઈ હોવારી મને સમય મળે, ત્યારે હું આ બધી જ વ્યક્તિઓને પ્રેમથી સતત યાદ કરવાનું પસંદ કરું છું. સૂરજની જેમ તેમણે મારા જીવનને રોશન કર્યું છે અને પવનની જેમ ડગલે ને પગલે મારો સાથ નિભાવ્યો છે. મારા જીવનનો આવો પહેલો રાહબર હું મારા પિતરાઈ અહેમદ જલાલુદ્ડીનને ગણું છું.

હું આઠેક વર્ષનો હતો ત્યારે મારા પિતાએ હોડીનો વ્યવસાય શરૂ કરવાનું વિચાર્યું. આ હોડીના બાંધકામમાં મને ખૂબ રસ પડવા લાગ્યો. જલાલુદ્ડીન પણ રામેશ્વરમ્ભમાં જ રહેતો અને મારા પિતાને હોડી બાંધવામાં મદદ કરતો. તે કારણે હું તેના ગાડ પરિચયમાં આવ્યો. હું જીશવટપૂર્વક બાંધકામનું અવલોકન કરતો રહેતો. આ વાત આસપાસનાં બીજાં કોઈની નજરમાં આવી નહિ, પરંતુ જલાલુદ્ડીને તેની નોંધ લીધી. તેણે દરરોજ મારી સાથે થોડો વખત વાતો કરવાનું રાખ્યું. સ્વાભાવિક છે, વાતના કેન્દ્રમાં હોડી જ હોવાની. હોડી કેવી હોવી જોઈએ, કઈ રીતે બાંધવી જોઈએ, આપણે તેને કેવી રીતે રંગ કરીશું, એ બધી જ વાતો એ મને કરતો. મારા રસના વિષયને સીંચવામાં તેણે બહુ મોટો ભાગ ભજવ્યો. હોડી તો બનીને તેથાર થઈ ગઈ, પણ અમારી દોસ્તીનો સિલસિલો અટક્યો નહિ. અમારી ઉમરમાં ખાસ્સાં પંદર વર્ષનો તફાવત હતો, પણ આ તફાવત અમારી દોસ્તીની આડી કદી આવ્યો નહિ.

અમારી મુલાકાતો ચાલુ જ રહી, પણ વાતના વિષયો બદલાતા ગયા. દિવસો પસાર થતા ગયા. વર્ષો બાદ આ જ જલાલુદ્ડીન સાથે મારી મોટી બહેન ઝોહરાના નિકાહ થયા. દોસ્તી હવે સગપણમાં બદલાઈ ગઈ, તેથી આત્મીયતા પણ વધતી રહી. જલાલુદ્ડીન સાથે વિતાવેલા મારા બાળપણના દિવસો યાદ કરું, તો સાંજના

સમયની અમારી મુલાકાતો મને સૌથી વધુ યાદ આવે. અમે અમારી મસ્જિદ-શેરીમાંથી બહાર આવીને દરિયા તરફ ચાલી નીકળીએ. આમ ફરતાં ફરતાં મંદિરને ઓટલે આવીને અટકીએ. સાંજ પડવા આવી હોય, એટલે બજારમાં યાત્રાળુઓની ચહેરપહેલ ચાલતી હોય. મંદિરનો રસ્તો પણ તેમની ભીડથી એકદમ જીવંત બની ગયો હોય. કેટલાક મંદિરની પ્રદક્ષિણા કરતા હોય, તો કેટલાક નીચે નમીને મંદિરનાં પગથિયાંની ૨૪ માથે ચડાવતા હોય. કોઈક વળી ઘરડાં માબાપને દર્શન કરાવવા નીકળ્યું હોય, તો બંનેના હાથ જાલી, ટેકો આપીને મંદિર તરફ તેમને દોરી જતું નજરે ચે. સંધ્યાકાળે મંદિરના આ પવિત્ર અને આધ્યાત્મિક માહોલમાં ક્યારેક અમે પણ ભગવાનની વાતો પર ચડી જતા.

જલાલુદ્દીન આસ્તિક તો હતો, પણ ખુદા અંગેની તેની માન્યતા મારા પિતાની આસ્તિકતા કરતાં અલગ હતી. મારા પિતા ઈસ્લામના રીતિરિવાજોનું પાલન કરવામાં માનતા. પાંચ વખતની નમાજ રિવાજ ખાતર કરવાના બદલે સાચા દિલથી અદા કરતા. તેમનો ખુદા તેમના માટે સર્વોપરી હતો અને તેમની બંદગી તેઓ ગંભીરતાપૂર્વક કરતા. આપણે જેમ ખાઈએ-પીએ કે શાસ લઈએ, તેવી જ સહજતાથી આ બંદગી તેમના દૈનિક કમમાં સામેલ થઈ ગઈ હતી. જલાલુદ્દીનની આસ્થા જરા જુદી હતી. તેના માટે ખુદા એક દોસ્ત જેવો હતો. એક એવો ભરોસાપાત્ર દોસ્ત, જેની સાથે નિખાલસતાથી વાતો કરી શકાય, દિલ ખોલીને તેની સામે મૂકી દઈ શકાય અને કોઈ મુશ્કેલી હોય, તો તેની આગળ રજૂ પણ કરી શકાય. તેના માટે જાણે તેનો ખુદા હાજરાહજૂર હતો. પોતે કોઈ તકલીફ ખુદાને જણાવે, તો ખુદા તેને હલ કરશે જ, તેવો તેને અડગ ભરોસો રહેતો. અમારી આવી બધી વાતો ચાલતી હોય, ત્યારે હિંદુ ભક્તો તેમની આરતી કે સંધ્યાપૂજા કરતા હોય. એક જ સમયે દરરોજ આસ્થાનાં આ અલગઅલગ રૂપો મને જોવા મળતાં. તેથી આ બધી જ બાબતોએ ખુદા માટેની મારી માન્યતાને ઘડવામાં ફાળો આપ્યો. રામેશ્વરમુના આ પવિત્ર વાતાવરણમાં સૌ કોઈ દિલથી પૂજા કરતા. પોતપોતાના સૈકાઓ જૂના ધર્મ અનુસાર કોઈની બંદગી, તો કોઈની અર્થના સતત ચાલતી રહેતી. અહીં અજાન, ત્યાં મંત્રોચ્ચાર અને દૂર દેવણમાં તેમની પ્રાર્થનાનો ઘંટારવ! જો ભાવ બધાનો સરખો, તો આ પ્રાર્થના સાંભળનારો અલગ અલગ કેવી રીતે હોઈ શકે? મારા મનમાં એ ઝ્યાલ પાકો થઈ ગયો હતો કે અંતે તો ઉપરવાળો એક જ હશે, અલગ નહિ. તેમાંય જલાલુદ્દીનને તો બધે જ ખુદાના દીદાર થતા અને તે તેની સાથે વાતો કરતો. આસ્થાનું આ સ્વરૂપ મને બહુ નવાઈ પમાડતું.

જલાલુદ્દીન બહુ ભણેલો નહોતો. તેણે આઠમા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. પછી ઘરનું ગુજરાન ચલાવવાની જવાબદારી તેની પર આવી ગઈ, તેથી આગળ ભણવાનું છોડીને કામ પર લાગી ગયો, પણ અંગ્રેજ પર તેની પકડ સારી હતી. તે સારી રીતે અંગ્રેજ લખી-વાંચી શકતો. તેથી શહેરના કોઈને પણ અંગ્રેજમાં અરજ લખાવવી હોય કે કચેરીનું કામકાજ હોય તો લોકો તરત તેને યાદ કરતા, આ કારણે લોકોમાં તેનું ઘણું માન હતું. મને એ જોવું ગમતું અને હું પણ વિચારતો કે બહુ સારી રીતે ભણીએ, તો આવાં માનપાન મળે. આ એક આડકતરું પ્રોત્સાહન હતું. બીજી તરફ જલાલુદ્દીન ભણેલો હોવાથી ભણવાની મારી ધગશને તે જ સૌથી પહેલાં ઓળખી શક્યો અને મને સવાલો પૂછવા માટે પ્રોત્સાહિત કરતો રહ્યો. બાળસહજ જિજ્ઞાસાથી હું હજારો સવાલો પૂછતો રહેતો અને તે ધીરજપૂર્વક મારા બધા સવાલો સાંભળતો અને તેને આવડતા હોય, તે જવાબો આપતો, પણ મને કદીય નિરાશ કરતો નહિ. ઊલટું મને નવું જાણવા માટે ચાવી ચડાવવાનું કામ કરતો. ચોપડીમાં વાંચી ન હોય, તેવી કેટલીય બાબતો વિશે તે મને જાણકારી આપતો. કુદરત, અવકાશ કે ખગોળની માહિતી, વૈજ્ઞાનિક શોધખોળ અને નામી-અનામી વ્યક્તિઓની વાતો તે મારી આગળ કરતો. આ બધા વિષયો સાથે મારો પહેલો પરિયય જલાલુદ્દીને જ કરાવ્યો.

મારા આ બચપણને યાદ કરું, ત્યારે હું વિચારવા લાગું છું કે બાળકના ઘડતરમાં તેના આસપાસના વાતાવરણનું યોગદાન કેટલું હોતું હશે અને કેટલા અંશો તેની પોતાની પ્રતિભાના જોરે તેનો વિકાસ થતો હશે? મારા અનુભવના આધારે આજે હું આંગળીના વેઢે ગણવાવી શકું તેમ છું, કે મારી આસપાસનાં લોકો પાસેથી હું શું શીખ્યો. જીવનમાં પ્રામાણિકતા, શિસ્ત, વિશ્વસનીયતા અને દ્યાના પાઠ મારાં માતાપિતા પાસેથી મને શીખવા મળ્યા. મારા ખાસ મિત્રો જલાલુદ્દીન અને શમસુદ્દીન મને એ વાતનો અહેસાસ કરાવ્યો કે દરેક વ્યક્તિમાં કંઈક તો ખાસ વાત છુપાયેલી હોય છે જ. હું તો મારામાં છુપાયેલી એ ખાસ વાતને ઓળખી શકવા માટે ઘણો નાનો હતો, પણ આ બંને મિત્રો તેને

ઘણી વહેલી ઓળખી શક્યા. તેમણે તેને વિકસાવવા માટે યોગ્ય વાતાવરણ પૂરું પાડ્યું. આ હતી તેમનામાં છુપાયેલી ખાસ વાત. તેમના આ ગુણના કારણે તેઓ મારી અંદરની ક્ષમતાને બહાર કાઢવામાં મહત્વનો ભાગ બજવી શક્યા.

મારી નિશાળનું ભાગતર પૂરું થવા આવ્યું, ત્યારે સૌથી પહેલાં જલાલુદ્ધીનને જ એ વિચાર આવ્યો હતો કે મારે હવે રામેશ્વરમ્ભ છોડીને બહાર ભણવા જવું જોઈએ. મારે આગળ ભણવા માટે રામનાથપુરમ્ભની મોટી સ્કૂલમાં જવું હતું. હવે તે સમયે મારાં સપનાં ભલે મોટાં હતાં, પણ ઉમર એટલી મોટી નહોતી. બહારની દુનિયાનો મને કંઈ અનુભવ નહોતો. તે વખતે જલાલુદ્ધીને જ તેને લગતી બધી વ્યવસ્થાનું કામકાજ સંભાળી લીધું. મને રામનાથપુરમ્ભ પહોંચાડવાની અને ત્યાં રહેવા-જમવાની ગોઠવણાની જવાબદારી તેણે પોતાના માથે લઈ લીધી. ત્યાં પહોંચ્યા બાદ મને ઘરની બહુ યાદ સત્તાવતી. આ રીતે ઘરથી દૂર રહેવા માટે હું ઘણો નાનો હતો. એક સાચા રાહબરની જેમ જલાલુદ્ધીને મને જીવનના આ મોડ પર ઘણી હિંમત આપી. તેણે મને પ્રેમપૂર્વક સમજાત્યું કે જિંદગીમાં આગળ વધવા માટે કંઈક તો છોડવું પડે. આપણી લાગણીઓ પર કાબૂ રાખવાનું આપણે શીખી લેવું જોઈએ. તેની આ બધી સકારાત્મકતાભરી વાતોથી હું મન મક્કમ કરતાં શીખી શક્યો. પણીથી રામનાથપુરમ્ભમાં ક્યારેક એકલતા સાલતી, ત્યારે હું જલાલુદ્ધીનના શબ્દોને યાદ કરી લેતો.

આ રીતે, બાળપણ, ડિશોરાવસ્થા અને યુવાનીના દરેક વળાંકે જો કોઈ સતત મારી સાથે રહીને મને કાળજીપૂર્વક સંભાળતું રહ્યું હોય, તો તે હતો મારો આ દોસ્ત જલાલુદ્ધીન. જિંદગીની આ રાહ પર ક્યારેક હું ડાયો હોઈશ અને ક્યારેક ઠોકર ખાધી હશે, પણ દરેક વખતે તેનો હાથ મને પકડી લેવા માટે મારી સાથે રહ્યો. તેણે મને બહુ જતનથી સાચવ્યો અને હંમેશાં પ્રોત્સાહન પૂરું પાડતો રહ્યો. જલાલુદ્ધીન અને શમસુદ્ધીન મારા દરેક ડગલે મને સાથ આપતા રહ્યા. એન્જિનિયર બન્યા બાદ ‘ઈન્ડિયન નેશનલ કમિટી ફોર સ્પેસ રિસર્ચ’માં હું જોડાયો અને તેમના નેજા હેઠળ મારે અમેરિકા જવાનું થયું. હું નાસાના તાલીમ-કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવા, છ મહિના માટે યુએસ જઈ રહ્યો હતો, ત્યારે જલાલુદ્ધીન અને શમસુદ્ધીન મુંબઈ ઓરપોર્ટ પર મને મૂકવા આવ્યા હતા. તે દિવસની તેમની એ લાગણીભરી મુલાકાતને હું કદ્દિ નહિ ભૂલી શકું. વીસ વર્ષ પહેલાં અમારામાંથી કોઈએ ક્યાં કલ્યના પણ કરી હતી કે એક દિવસ હું આટલા મહત્વના સ્થાને પહોંચી શકીશ પણ આજે એ ખુશીમાં સામેલ થવા આવ્યા, ત્યારે મારા કરતાં તેઓ વધુ ખુશ હતા.

જીવનમાં પહેલી વાર હું પરદેશ જતો હતો, તેથી મારા મનમાં એક ફડક હતી. બરાબર તેવી જ ફડક મારા આ બંને મિત્રોને મુંબઈ જેવા મોટા શહેરમાં પહેલી વાર આવ્યા હોવાથી લાગતી હતી. આમ છતાં, એરપોર્ટના ગેટ પર મને મળતી વખતે તેમણે સ્વસ્થતા જાળવી રાખી. તેમને જોતાંવેંત મારી ફડક તો દૂર થઈ ગઈ અને હંમેશની જેમ મારા જોમજુસ્સો પાણી આવી ગયા. તેમણે સદાય મારી ક્ષમતામાં એટલો બધો વિશ્વાસ રાખ્યો હતો કે જીવનના આ નવા વળાંક પર તેમને જોઈને મને હૈયે ધરપત વળી ગઈ. છૂટા પડતી વખતે હું થોડો લાગણીવશ બની ગયો અને મારી આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. તે વખતે જલાલુદ્ધીને મારો હાથ પકડીને મને જે કહ્યું, તે મને આજેય બરાબર યાદ છે. તે શબ્દો હતા - ‘અઝુલ, અમને તારા માટે ખૂબ પ્રેમ છે. અમારા દિલમાં એ શ્રદ્ધા છે કે તું જરૂર કંઈક કરી દેખાડિશ. તારા માટે બહુ ગર્વ છે, દોસ્ત !’

મારી જિંદગીમાં જલાલુદ્ધીનના સ્થાન વિશે આજે હું વિચાર કર્યું, તો મને દિવસે દિવસે તેનું મહત્વ વધતું હોય, તેવું લાગે છે. તેણે મને બહારની દુનિયાની છબી બતાવી, તેણે દુનિયામાં મારો હાથ જાલીને ડગ માંડતાં શીખ્યું અને મારી ક્ષમતાને બહાર લાવવા કોણિશ કરી, એટલો ઉપકાર પૂરતો ન હોય તેમ, મારો માનસિક વિકાસ અને વિચારશક્તિ પણ તેણે જ ખીલવ્યાં છે. મારી જાતે હું વિચારતો થયો, મારી સર્જનશક્તિમાં નિખાર આવ્યો અને હું નક્કી કરેલી મંજિલ તરફ મક્કમતાથી કદમ ઉઠાવતાં શીખ્યો, તે પણ તેની જ કમાલ હતી. ઘર, પરિવાર અને રામેશ્વરમ્ભથી દૂર નીકળી ગયા બાદ પણ જલાલુદ્ધીનની આ તાલીમ હંમેશાં મારી સાથે રહી છે. કારણ કે તેની તાલીમ એવી હતી જેણે મને જીવન કેમ જીવાય, તે શીખ્યું. મારા માટે કમનસીબીની વાત એ છે કે જીવનની જેમ મને મોતનો પરિચય કરાવવામાં પણ તે જ નિમિત બન્યો.

હું જ્યારે ઈન્ડિયન સ્પેસ રિસર્ચ ઓર્ગનાઇઝેશન (ISRO) ખાતે SLV 3 રોકેટ પ્રોજેક્ટ પર કામ કરતો હતો ત્યારે અચાનક મને મારા આ બનેવી, દોસ્ત અને રાહબર એવા જલાલુદ્ધીના અવસાનના સમાચાર મળ્યા.

ઘડીભર માટે હું અવાક થઈ ગયો. આપણે સૌ હયાત હોઈએ અને આ દોસ્ત આમ સાવ અચાનક જન્મતની વાટ પકડી લે, એ વાત મારા ગળે ઉત્તરતી જ નહોતી. અસહ્ય દુઃખની આ ઘડીમાં હું થોડી વાર સુધી તો અર્થ વિનાનું કંઈક બબડતો રહ્યો. જ્યારે થોડી કળ વળી, ત્યારે મારા રાહકમની જરૂરી સૂચનાઓ આપીને હું તરત રામેશ્વરમ્ભ જવા રવાના થયો.

રામેશ્વરમ્ભના રસ્તે બસ દોડતી હતી. ખુલ્લી બારીમાંથી પવન વાતો હતો અને મારી સાથેના મુસાફરો પોતપોતાની વાતોમાં લીન હતા, પણ તે હકેહછ ભીડમાં મને સહી ન શકાય, તેવું એકલવાયાપણું લાગતું હતું. દરેકની જિંદગીમાં આવો વખત આવતો હશે, જ્યારે બાળપણ છૂટી ગયાનો અહેસાસ થાય. મારા આ દોસ્તના અચાનક ચાલ્યા જવાથી મારી અંદરનો બાળક અખુલ પણ જાણો મરી ગયો. વહાલથી જવાબ આપનારો દોસ્ત ન રહે, તો પછી સવાલ પૂછ્યનારો પેલો નાનકડો બાળક ક્યાં જવાનો? મને જાલનારા અને પીઠ થાબડનારા હાથ હવે આ દુનિયામાં નહોતા, તે સ્વીકારવું બહુ વસમું હતું, જૂની યાદો આંખ સામેથી ખસતી નહોતી. દરિયાની રેતીમાં મારી સાથે પગલાં પાડતો જલાલુદ્દીન, ચાંદ-તારાની ઓળખાણ કરાવતો જલાલુદ્દીન, સૂરજ દરિયામાં ડૂબીને ક્યાં ગયો, તે સમજાવતો જલાલુદ્દીન, રામનાથપુરમ્ભ ગયા બાદ મારી ચોપડીઓ માટે નાણાંની વ્યવસ્થા કરતો જલાલુદ્દીન, સાંતાકુઝ ઓરપોર્ટ પર મને મળતી વખતે ખુશીનાં આંસુ છલકાવતો જલાલુદ્દીન - આવાં આંસુ તો એ જ છલકાવી શકે, જેણે ખરી લાગણીથી તે વ્યક્તિને ઉછેરી હોય અને ગર્વ લઈ શકે, તેવા સ્થાને પહોંચાડી હોય. જલાલુદ્દીને મારા જીવનમાં આ ભૂમિકા બખૂબી નિભાવી હતી.

રામેશ્વરમ્ભ પહોંચીને મેં જોયું કે મારી બહેન જોહરા હૈયાફાટ રુદ્ધન કરી રહી હતી. તેની સાથે તેની પુત્રી અને મારી ભાણેજ એવી નાનકડી મહેબૂબ બેઠી હતી. જેણે અકાળે તેના પિતાને ખોયા હતા. હું મારા પિતા પાસે ગયો. તેઓ તેમની જિંદગીનાં સો વર્ષ પૂરાં કરી ચૂક્યા હતા. છતાં, તેઓ મને ક્યારેય ઘરડા નહોતા લાગ્યા, પણ તે દિવસે તેઓ અચાનક ઘણા વૃદ્ધ લાગ્યા. જમાઈને ગુમાવ્યાનો અફસોસ તેમના ચહેરા પર સાફ દેખાતો હતો. અમે સૌએ બેગા મળીને દફનકિયા પૂરી કરી. હું આ આધાતથી એવો સ્તબ્ધ થઈ ગયો હતો કે રડી શક્યો પણ નહોતો. બસ, મનમાં તેની યાદો છલકાતી હતી.

દફનવિધિ પૂરી થયા બાદ સૌ ઘરે આવ્યાં, ત્યારે મારા પિતાએ મને તેમની બાજુમાં બેસાડ્યો. આ જૈફ વયે પણ તેઓ એટલા સભાન હતા કે મારું દુઃખ અનુભવી શકે. મને ત્યારે જ ખ્યાલ આવ્યો કે મારી જેમ તેઓ પણ રડ્યા નથી. મારો હાથ તેમના હાથમાં લઈ તેમણે મને કહ્યું, ‘અખુલ, તું જાણો છે ને, ખુદા પડણાયાને કઈ રીતે લાંબો અને ટૂંકો કરે છે?’ તે ધારે, તો પડણાયાને એકસરખા કદનો રાખતાં તેને કોણ અટકાવી શકે? પણ એમ થતું નથી. ખુદાએ તેના રાહબર સૂરજને તેની સાથે જ મોકલ્યો છે. આ સૂર્યના આધારે પડણાયો શરૂમાં ખૂબ લાંબો થાય છે અને પછી ટૂંકો થઈ જાય છે. રાત પડે, ત્યારે આ પડણાયો દેખાતો બંધ થઈ જાય છે. આ જ રીતે આપણો જલાલુદ્દીન પણ તેની આ લાંબી રાતમાં પોઢી ગયો છે. ખુદાની ઈચ્છા વગર કંઈ થતું નથી, તે આપણે જાણીએ છીએ ને? તો આપણે તેનામાં ભરોસો રાખીને તેની આ ઈચ્છા પણ કબૂલ કરવી જ રહી.’

હું મારા પિતાના આ શષ્ઠોને વાગોળનો થોડી વાર ત્યાં બેઠો રહ્યો. મને ક્યારેય મૃત્યુનો ડર લાગતો નહિ પણ એ હકીકિત એ છે કે આપણી વહાલસોયી વ્યક્તિને ગુમાવ્યાનું દુઃખ કંઈ એમ તરત દૂર થતું નથી. એકવાર આપણે પણ આ દુનિયા છોડીને ચાલ્યા જઈશું, પણ જલાલુદ્દીનની જેમ કોઈ આપણી પહેલાં અકાળે વિદાય લે, ત્યારે તેની ખૂબ ખોટ સાલે છે. જલાલુદ્દીન ન તો તેનાં બાળકોના નિકાલ જોઈ શક્યો, ન તો પૌત્ર-પૌત્રીને રમાડી શક્યો. તેની આ વિદાયને અમારે હવે સહેવાની છે અને અમારી બાકીની જિંદગી તેના વિના વિતાવવાની છે એ હકીકિતનો સ્વીકાર કર્યે જ છૂટકો છે.

આ જલાલુદ્દીન અન્ય લોકો માટે સામાન્ય વ્યક્તિ હશે, પણ મારો મિત્ર અને રાહબર જલાલુદ્દીન મારા માટે ઘણો ખાસ હતો. તે પોતાના નિર્ભળ પ્રેમ અને સમજદારીથી તેની આસપાસના લોકોનાં જીવનને કેવો સુંદર ઘાટ આપી શકતો હતો, તે મેં પોતે અનુભવ્યું છે. આપણા દેશના અન્ય ગામમાં કે શહેરમાં પણ કદાચ આવા જલાલુદ્દીન હશે, જે બીજાના જીવનમાં આવું સુંદર પરિવર્તન લાવી શકતા હશે. મારા જીવનમાં તે આવ્યો અને હું આજે જે કંઈ પણ છું, તે તેના થકી ઘડાયો, તે બાબતને હું મારી ખુશનસીબી ગણું છું.

રાહબર ભોમિયો કારકિર્દી (અહીં) ભવિષ્યને ઘડવું સિલસિલો સાંકળ, કમ નિકાલ લગ્ન આત્મીયતા આત્મીયપણું પ્રદક્ષિણા કોઈ પણ વસ્તુ કે વ્યક્તિને જમણી બાજુ રાખીને તેની ચોતરફ ફરવું તે ૨૪ ધૂળનો કષ સંધ્યાકાળ સાંજ આધ્યાત્મિક આત્મા કે આત્મતત્ત્વ સંબંધી આસ્તિક ઈશ્વર અને પરલોકના અસ્તિત્વમાં માનનારું, શ્રદ્ધાળું ઈસ્લામ મુસલમાની ધર્મ (એક ધર્મ) સર્વોપરી સૌથી ચિદિયાતું, સૌનું ઉપરી બંદગી પ્રાર્થના, ઈબાદત દૈનિક રોજ નિખાલસતા ખુલ્લા - શુદ્ધ ટિલથી હાજરાહજૂર સાક્ષાત્, પ્રત્યક્ષ હલ નિર્ણય, ઉકેલ અડગ દઠ, ડરો નહિ એવું આસ્થા શ્રદ્ધા સૈકો સો વર્ષનો સમય અર્થના પૂજા અજાન અજાન, બાંગનો પોકાર દેવળ દેરું (ખાસ કરીને પ્રિસ્તી લોકોનું ચર્ચે) દીદાર ચહેરો, (અહીં) સ્વરૂપ દેખાવું ગુજરાન નિર્વાહ, ગુજરાં આડકતરું પરોક્ષ, અપ્રત્યક્ષ પ્રોત્સાહન ખૂબ ઉત્સાહ- ઉત્સાહ આપવું તે ધગશ લગન, ઉત્કટતા, ઉત્સાહ યોગદાન મદદ, ફાળો પ્રતિલા માનસિક શક્તિની ઝલક - છટા વેઢ આંગળી ઉપરનો સાંધા આગળનો કાપો ક્ષમતા સમર્થતા કાબૂ અંકુશ મન મક્કમ કરવું દઠ સંકલ્પ કરવો ફડક બીક હૈયાધરપત સંતોષ, સમાધાન છબી બતાવવી ઓળખ કરાવવી નિમિત્ત બનવું (અહીં) કારણરૂપ બનવું જન્મત સ્વર્ગ લીન તલ્લીન હક્કેઠક ખીચોખીય, ચિકાર વસમું મુશ્કેલ, કપરું અકાળે કવખતનું, અયોગ્ય સમે જૈફ વય મોટી ઉમર ખોટ સાલવી ખોટ પડવી નિર્ભણ ભેળ વગરનું, ચોખ્યું

રૂઢિપ્રયોગો

આવી ચડાવવી ઉશ્કેરવું, ચડાવવું વાત ગળો ન ઉત્તરવી વિશ્વાસ ન આવવો કળ વળવી નિરાંત કે શાંતિ થવી હૈયાફાટ રૂધન કરવું છાતી ફાટી જાય એમ રડવું હાથ જાલવો મદદ કરવી

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) અભુલ કલામ એમના પહેલા રાહબર કોણ ગણે છે?
- (2) જલાલુદ્દીનની દોસ્તી સગપણમાં ક્યારે બદલાઈ ગઈ?
- (3) લોકોમાં જલાલુદ્દીનનું માન શા કારણે હતું?
- (4) કલામને માતાપિતા પાસેથી શા પાઠ મળ્યા?
- (5) કલામને રામેશ્વરમ્ભુ છોડીને ભણવાની પ્રેરણા કોણે આપી?
- (6) કલામને તેના પિતા ક્યારે અચાનક ઘણા વૃદ્ધ લાગ્યા?

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો બે-ત્રણ વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

- (1) જલાલુદ્દીન કરતાં કલામના પિતાની આસ્તિકતા કઈ રીતે જુદી હતી?
- (2) કઈ બાબતોએ કલામની ખુદા અંગેની માન્યતાઓ ઘડવામાં મહત્વનો ફાળો આય્યો?
- (3) પરદેશ જતાં કલામની ફડક શી રીતે દૂર થઈ?
- (4) કલામને પોતાની અંદર રહેલા બાળકને મૃત્યુ પામતો ક્યારે જોયો? કેવી રીતે?
- (5) દફનવિધિ પછી કલામના પિતાએ તેમને શું કહ્યું?

3. નીચેના પ્રશ્નનો સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

- (1) જલાલુદ્દીનના અભુલ કલામ પ્રત્યેના નિર્ભણ પ્રેમ વિશે સાત વાક્યો લખો.

વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ

- ભારતીય વैજ્ઞાનિક વિશે સચિત્ર ચાર્ટ તૈયાર કરો.
- અભુલ કલામ વિશે લખાયેલાં, એમના જીવન વિશેનાં પુસ્તકો મેળવીને વાંચો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

● બનેલી, રાહબર અને મિત્ર જલાલુદ્ડીનના મૃત્યુ પછી, જલાલુદ્ડીન સાથેનાં અનેક સંસ્મરણોને લેખક જે રીતે મૂકે છે, તે રીતે અનુવાદકે કેવો રસાળ અનુવાદ કર્યો છે ! સંસ્મરણોની અભિવ્યક્તિ જે રીતની વાક્ય-રચના દ્વારા પ્રગટ થાય છે તે ફરી વાંચો.

● દરિયાની રેતીમાં મારી સાથે પગલાં પાડતો જલાલુદ્ડીન, ચાંદ-તારાની ઓળખાણ કરાવતો જલાલુદ્ડીન, દરિયામાં ડૂબીને સૂરજ ક્યાં ગયો તે સમજાવતો જલાલુદ્ડીન, રામનાથપુરમું ગયા બાદ મારી ચોપડીઓ માટે નાણાંની વ્યવસ્થા કરતો જલાલુદ્ડીન, સાંતાકુઝ એરપોર્ટ પર મને મળતી વખતે ખુશીનાં આંસુ છલકાવતો જલાલુદ્ડીન - આવાં આંસુ તો એ જ છલકાવી શકે, જેણો ખરી લાગણીથી તે વ્યક્તિને ઉંઘેરી હોય અને ગર્વ લઈ શકે તેવા સ્થાને પહોંચાડી હોય.

● સંસ્મરણોનું ધોડાપૂર ઊમટે ત્યારે વાક્યરચના - અભિવ્યક્તિ - કેવાં કેવાં સ્વરૂપો પ્રકટે છે તે વાંચો, માણો અને પામો.

શિક્ષકપ્રવૃત્તિ

- મિસાઈલમેન તરીકે અભુલ કલામનો પરિચય આપો.

વ્યાકરણ-લેખન

એકમ-1

શબ્દભંડોળ અને શબ્દઘડતર

1. શબ્દભંડોળ

ગુજરાતી ભાષા એ સંસ્કૃત ભાષામાંથી રૂપાંતરિત થયેલી ભાષા છે. ગુજરાતીમાં આજે વપરાશમાં હોય તેવા કેટલાક શબ્દો હજુ પણ સંસ્કૃત ભાષાના શબ્દો જ છે, પણ કેટલાક શબ્દો સમયાંતરે થોડો ફેરફાર પામીને આજે વપરાશમાં છે. કેટલાક શબ્દો અન્ય કોઈ પ્રદેશ-દેશ કે જે-તે પ્રજાના સંપર્કને કારણે ગુજરાતી ભાષામાં સ્થાન પામ્યા છે. ક્યારેક સમાસ દ્વારા અને વિવિધ પ્રત્યયો દ્વારા પણ નવા શબ્દોનું ઉમેરણ થયા કરે છે. આપણે આવા શબ્દો વિશે ટૂંકમાં જાણીએ :

1. તત્સમ શબ્દો (તત્ = તે, સમ = સમાન) :

તે (સંસ્કૃત) સમાન રહેલા શબ્દો એટલે તત્સમ શબ્દો. મૂળ સંસ્કૃતમાં જે સ્વરૂપે વપરાતા હતા તે જ સ્વરૂપે વપરાતા શબ્દો એટલે જ તત્સમ શબ્દો. હા, તેમાં ક્યારેક બહુ જ સામાન્ય ફેરફાર થયેલો જોવા મળે ભરો. દા.ત., સંસ્કૃતમાં વપરાતા જગત, પરિષદ્વ વગેરે ગુજરાતીમાં ‘જગત’, ‘પરિષદ’ સ્વરૂપે વપરાય છે.

(છાત્ર, શબ્દ, સત્ય, ચંદ્ર, સાગર, વચન, શ્રા, ઉપવાસ, શિર, વૃક્ષ, કવિ, મત, પિતા, પ્રગતિ, મતિ, દાન વગેરે શબ્દો ગુજરાતીમાં મૂળ સંસ્કૃત સ્વરૂપે જ વપરાય છે.)

2. તદ્ભવ શબ્દો (તત્ = તે, તેમાંથી, ભવ = બનેલા, થયેલા) :

સંસ્કૃત ભાષામાંથી પ્રાકૃત અને અપબ્રંશ ભાષા દ્વારા કહેવાયા ક્રમશા: ગુજરાતીમાં આવેલા શબ્દો તદ્ભવ કહેવાય છે. અનું મૂળ સંસ્કૃત ભાષામાં જ હોય, પણ તેમાં લેખન-ઉચ્ચારણની દર્શિએ થોડો વધારે ફેરફાર થયેલો હોય છે.

મૂળ સંસ્કૃત	તદ્ભવ	મૂળ સંસ્કૃત	તદ્ભવ
સૂર્ય	સૂર્ગ	કર્મ	કામ, કરમ
હસ્ત	હાથ	કોકીલા	કોયલ
કઞ્ચલ	કાજલ	કાક	કાગ
પર્ણ	પાન, પાંદું	દુર્ધ	દૂધ
કર્ણ	કાન	મધુ	મધ
કુમ્ભકાર	કુંભાર	બિડાલ	બિલાડો
ઘૃતમ्	ઘી	શૃગાલ	શિયાળ
વધુ	વહુ	માદ્ધિકા	માખી
બદુક	બડવો, બાળક	પિણડ	પેડો
વટ	વડ	સૂચિ	સોય
હાનિ	હાણ	દીપવર્તિ	દિવેટ
ઔષધમ्	ઓસડ, દવા	ક્ષીર	ખીર

3. દેશ્ય શબ્દો :

સંસ્કૃત, પ્રાકૃત કે અપબ્રંશ વગેરેમાં જે શબ્દોનું મૂળ જડતું નથી, પણ ગુજરાતીમાં કોઈ રીતે તે વપરાશી બની ગયા છે, તેવા શબ્દો દેશ્ય (દેશજ) કહેવાય છે.

દા.ત., પેટ, બકરો, ઢેંકું, ડાળી, ઢીંગલી, કુંગર, હૂંકું, રોડું, ઠોબરું, ધાણી, પોદળો વગેરે.

ભારતભૂમિ ઉપર હજારો વર્ષોમાં, અનેક પ્રજાઓ આવી છે, અહીં સ્થિર થઈ છે, ભજી ગઈ છે. શક્ય છે

કે આ દશ્ય શબ્દો આર્થિતર શબ્દો હોય!

4. પરપ્રાંતીય શબ્દો :

આર્વાચીન ભારતીય ભાષાઓમાંથી ગુજરાતીમાં વપરાશી બનેલા પણ ઘણા શબ્દો છે. ભારતનાં જુદાં જુદાં રાજ્યો - પ્રાંતોમાં વસતી પ્રજા જ્યારે એકબીજાના સંપર્કમાં આવે છે, ત્યારે તેમના શબ્દોનું આદાન-પ્રદાન થતું હોય છે. આવા શબ્દો પણીથી ધીરે ધીરે ભાષામાં પોતાનું કાયમી સ્થાન મેળવી લે છે. વળી શાળાઓમાં પણ બાળકો એકથી વધારે ભાષા ભણે છે. તેઓ ઘણીવાર અન્ય ભાષાના શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે એ રીતે પણ ધીરે ધીરે આવા શબ્દો પ્રચાર-પ્રસાર પામે છે.

હિન્દી શબ્દો : કમ (ઓછું), બૂઢા (ધરડો), જિન્દગી, બત્તી, આબાદી, તમના, મંજિલ, સુહાગ, આપ, પ્યાર, શુક્રિયા, પનિહારી

મરાಠી શબ્દો : ચળવળ, વાટાઘાટ, નિદાન, નિમાણૂક, પંતુજી, તાબડતોબ

બંગાળી શબ્દો : બાબુ, મહાશય, શ્રીયુત, બાની

5. વિદેશી શબ્દો

આપણે ત્યાં વિવિધ પ્રજાઓ પરદેશમાંથી આવતી રહી છે. તેમણે ઘણાં વર્ષો સુધી અહીં વસવાટ પણ કર્યો છે. તેઓની સાથેના વહીવટ-વ્યવહારને કારણે તેમની ભાષાના કેટલાક શબ્દો આપણી ભાષામાં કાયમી સ્થાન પામી ચૂક્યા છે.

અરબી-ફારસી શબ્દો : ગુજરાતમાં મુસ્લિમ શાસન ઘણાં વરસો સુધી રહ્યું હતું. દરમિયાન ફારસી રાજભાષા બની હતી એટલે આ શબ્દો ગુજરાતીમાં વપરાશમાં આવ્યા છે.

દા.ત., જમીન, દરિયો, દવા, ખબર, માંદગી, ખૂબી, રૂમાલ, ગુલાબ, દોસ્ત, વગેરે, બરાબર, કારકુન, જરૂર, આબાઈ, દસ્તાવેજ, ખરીદ, ગુમાસ્તો, તવંગર, તંદુરસ્તી, જિલ્લો, તાલુકો, ઈલાકો, કાનૂન, ઈન્સાફ, ફરમાન, કિલ્લો, મહેલ, મિનારો, બુરજ વગેરે.

ફારસી મારફતે અરબી શબ્દો પણ ઘણી માત્રામાં આપણે ત્યાં સ્થાન પામ્યા છે.

અવાજ, અંજીર, આબાદ, ફોજદાર, મામલતદાર, અદાલત, જલદી, સહી, પડદો, વીમો, લગામ, તબિયત, અનામત, અફવા, આબેદૂબ વગેરે.

અંગ્રેજી શબ્દો : અંગ્રેજોએ અહીં સાડા-ત્રણ સદી જેટલો સમય ગાળ્યો. દરમિયાનમાં અંગ્રેજ ભાષાના અઠળક શબ્દો આપણે ત્યાં ચલાણમાં સ્થાન પામતા રહ્યા. આજે તો કેટલાક અંગ્રેજ શબ્દોનું ગુજરાતી આપણને તદ્દન અજાણ્યું લાગે તેવી રીતે એ શબ્દોએ ગુજરાતીમાં સ્થાન જમાવ્યું છે.

ટેબલ, સ્ટેશન, ટિકિટ, રેલ, ઓફિસ, ડોક્ટર, બેન્ક, હોલ, હોટેલ, રેડિયો, ફોટો, કોટ, સોનેટ, ટ્રેઝેડી, આઈસકીમ, આલબમ, એન્જિન, ટિફિન, કિકેટ, પોલિશ, પોલીસ, મિટિંગ, રિપોર્ટ, સોસાયટી, સર્જન, સ્લીપર, વોચમેન, સ્કૂલ, બસ, સર્ટિફિકેટ, સ્ટોપર, હેન્ડલ, પિકચર, ડિગ્રી, નોટિસ, ચેક, જેલ, બ્લાઉઝ, રજિસ્ટર, યુનિવર્સિટી, લિસ્ટ, લોન, સેકેટરી, બ્રેડ, ઓર્ડિંગ વગેરે.

2. શબ્દધર્ષતર

આપણે ગુજરાતીના શબ્દભંડોળમાં વિવિધ ભાષાના શબ્દો પણ વણાયેલા છે, તેના વિશે જાણ્યું. આપણાં કથન અને લેખનમાં આપણે આ બધા શબ્દોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. કેટલીક વખત આવા શબ્દો ('ધાતુરૂપોને) પ્રત્યયો લગાવીને એમાંથી નવા શબ્દો બનાવી લઈએ છીએ. શબ્દને જ્યારે પ્રત્યય લગાવવામાં આવે છે ત્યારે તેની કામગીરી બદલાય છે. દા.ત., 'ગરીબ' એ વિશેષજ્ઞ છે, તેને 'ઈ' પ્રત્યય લગાવવાથી 'ગરીબી' બને છે. આ શબ્દ ભાવવાચક સંજ્ઞા છે. 'પાપ' એ ભાવવાચક સંજ્ઞા છે, તેને 'ઈ' પ્રત્યય લગાવવાથી 'પાપી' વિશેષજ્ઞ બને છે.

ટૂંકમાં, વિવિધ પ્રત્યયો દ્વારા સંજ્ઞા (નામ)માંથી વિશેષજ્ઞ, વિશેષજ્ઞમાંથી સંજ્ઞા, કિયાપદમાંથી સંજ્ઞા કે વિશેષજ્ઞ આપણે બનાવીએ છીએ. આ પ્રક્રિયા એટલે જ શબ્દઘડતર. જો આમ ન કરીએ તો દરેક વાત-વિગત સમજાવવા આપણે કેટલા શબ્દોને યાદ રાખવા પડે? દરેક માટે અલગ શબ્દ હોય તો ભાષાનું શબ્દભંડોળ કેટલું બધું થાય?

આપણે હવે જે-તે શબ્દોને કયો પ્રત્યય લાગ્યો છે અને તેમાંથી કયો શબ્દ બન્યો છે, તેનાં થોડાં ઉદાહરણો જોઈએ.

પ્રત્યયો : ઈ- આઈ

સફેદ (વિશેષજ્ઞ)+ ઈ = સફેદી (ભાવવાચક સંજ્ઞા)

કારીગર (જાતિવાચક સંજ્ઞા)+ ઈ = કારીગરી (ભાવવાચક સંજ્ઞા)

ચોર (જાતિવાચક સંજ્ઞા)+ ઈ = ચોરી (ભાવવાચક સંજ્ઞા)

બિહાર (સંજ્ઞા)+ ઈ = બિહારી (વિશેષજ્ઞ)

ફોળ (સમૂહવાચક સંજ્ઞા)+ ઈ = ફોળી (વિશેષજ્ઞ)

મંદ (સંજ્ઞા)+ ઈ = મંદી (સંજ્ઞા)

દલાલ (સંજ્ઞા)+ ઈ = દલાલી (સંજ્ઞા)

પ્રત્યયો : અણ-આણ - અણી-અણું

ગૂંથૂ (કિયાપદ) + અણ = ગૂંથણ (સંજ્ઞા)

જમૂ + અણ = જમણ

ભરૂ + અણ = ભરણ

સમજૂ + અણ = સમજણ

માગૂ + અણ = માગણ

પોખૂ + અણ = પોખણ

ચાળૂ + અણી = ચાળણી

કાપૂ + અણી = કાપણી

ચાવૂ + અણું = ચાવણું

દળૂ + અણું = દળણું

ટૂંકું + અણા = ટૂંકણા

પહેરૂ (કિયાપદ) + અણ = પહેરણ (સંજ્ઞા)

જોડૂ + અણા = જોડણા

ખેડૂ + અણા = ખેડણા

રોકૂ + અણા = રોકણા

ભંગૂ + અણા = ભંગણા

માપૂ + અણી = માપણી

કથૂ + અણી = કથણી-ની

પાથરૂ + અણું = પાથરણું

રાંધૂ + અણું = રાંધણું

લાંબું + અણા = લંબણા

પોલું + અણા = પોલણા

પ્રત્યયો : ત-તર

લડ + ત = લડત

બચ + ત = બચત

ભર + ત = ભરત

ભણ + તર = ભણતર

પડ + તર = પડતર

નડ + તર = નડતર

પ્રત્યયો : ઊ-ઉ

રખડ + ઊ = રખડું

બોલ + ક + ઊ = બોલંકું

ખેડ + ઊ = ખેડું

ખાવ + ઊ = ખાઉં

પ્રત્યયો : ઈક

ઈતિહાસ + ઈક = ઐતિહાસિક

સમાજ + ઈક = સામાજિક

ભૂગોળ + ઈક = ભૌગોલિક

અર્થ + ઈક = આર્થિક

પ્રત્યયો : આટ, નાર, દાર

ઉકળ + આટ = ઉકળાટ

કકળ + આટ = કકળાટ

કામ + દાર = કામદાર

ખા + નાર = ખાનાર

જા + નાર = જનાર

ચોકી + દાર = ચોકીદાર

જોર + દાર = જોરદાર

સ્વાધ્યાય

1. સૂચના મુજબ કરો :

(1) ગુજરાતમાં વસનારો માણસ માયાળુ હોય છે.

(રેખાંકિત પદોને સ્થાને 'ઈ' પ્રત્યય ધરાવતો એક શબ્દ બનાવીને મૂકો.)

(2) વર્ષો પહેલાં શાળામાં કાંતવુંના વર્ગો ચાલતા હતા.

(રેખાંકિત કિયાપદના સ્થાને 'ણ' પ્રત્યય ધરાવતું સંશાપદ મૂકો.)

(3) માગનાર માણસ આંગણે આવીને ઉભો રહ્યો.

('માગ' કિયાપદનું યોગ્ય રૂપ રેખાંકિત સ્થાને મૂકો.)

(4) જમીનને માપવાનું કાર્ય એટલે

('માપ' કિયાપદને યોગ્ય પ્રત્યય લગાવીને ખાલી જગ્યા પૂરો.)

(5) રાજસ્થાન પ્રદેશના રસોઈયાઓનું રાંધ્રવાનું કામ ખૂબ સારું.

(રેખાંકિત પદોનાં સ્થાને અનુકૂમે ઈ અને અણું પ્રત્યય લગાવીને યોગ્ય રૂપ બનાવીને મૂકો.)

(6) ડાંગ પ્રદેશની પ્રજામાં સમાજને લગતા રિવાજો ઘણા વિચિત્ર છે.

(રેખાંકિત પદોનાં સ્થાને અનુકૂમે 'ઈ' અને 'ઈક' પ્રત્યય લાગેલાં યોગ્ય રૂપો મૂકો.)

(7) ગીત ગાઈ શકે તેવું અહીં હવે કોઈ નથી.

(રેખાંકિત સ્થાને 'નાર' પ્રત્યય ધરાવતું યોગ્ય રૂપ મૂકો.)

2. તમારા પાઠ્યપુસ્તકમાંથી વિવિધ પ્રત્યયો લાગીને બનેલાં હોય તેવાં પદો ધરાવતાં વીસ વાક્યો લખો. આવાં પદોને રેખાંકિત કરો અને કૌસમાં પ્રત્યયો જુદા તારવો.

ઉદાહરણ : વાવણી ટાડો ખેડુ લોકો કંઈ ધરમાં હોય?

(વાવ + ણી= વાવણી, ખેડ + ઊ= ખેડુ)

3. તત્સમ અને તદ્દ્બબ્દ એટલે શું? ઉદાહરણો સાથે સમજાવો.

4. ઉદાહરણો આપી સમજાવો :

(1) દેશય શબ્દો

(2) પરપ્રાંતીય શબ્દો

(3) વિદેશી શબ્દો

